

Etnografiska särdrag hos Dagösvenskarna

av

Erna Ariste.

Av det numera 100-procentigt estniska Dagö (Hiiumaa) var tidigare den norra delen bebodd av en svensktalande befolkning. I Pühalepa socken var väl blott den stora byn Kärddla helt svensk, men i Reigi voro däremot alla byarna från Tahkuna till Reigi

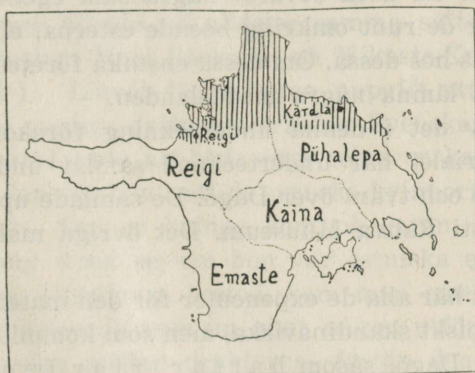

Fig. 1.

kyrkby svenska. Befolkningen här bodde dels i rent svenska byar, dels blandad. Enligt säkra uppgifter voro Reigi asundus (Reigi nybygge), Reigi kyrkby (numera Rootsiküla), Pihla (till hälften), Sigala, Ogandi, Mudaste, Kodeste, Kauste, Meelste, Malvaste, Tahkuna och Kidaste svenska byar. Efter den katastrofala utvandringen år 1781, funnos svenskar kvar endast i Kärddla, Reigi kyrkby och Pihla by¹⁾. De enstaka svenska familjer, som stannade i Pihla by estniserades snart, den sista svenskan i Kärddla dog år 1934, och de två, tre gamlingar i Reigi, som tala svenska, äro också snart försvunna (Se kartan, fig. 1).

Ehuru gudstjänster på modersmålet anordnandes för svenskarna, voro de likväl kringspridda i socknarna och kommo därför endast i beröring med ester, så att redan på ett ganska tidigt

¹⁾ C. Russwurm: Eibofolke I, s. 84 ff.

stadium en ömsesidig språklig och kulturell påverkan kunde äga rum. Svenskarnas stora samhörighetskänsla kunde här icke uträtta mycket, om än de svenska männen under förra århundradet försökte hålla sig för sig själva och undvika att beblanda sig med esterna²⁾. Svenskarna voro ej heller topografiskt sett riktigt skilda från esterna. Endast Kärddla by låg för sig själv som en ö mellan skogarna. Då sålunda de båda folken i århundraden levat sida vid sida, ha de mer och mer smält samman med varandra och förlorat sina speciellt nationella särdrag, så att vid den tid, då man började undersöka bondekulturen, fanns det ej längre någon anmärkningsvärd skillnad mellan de båda folken på Dagö. Svenskarna här ha dock bevarat några små egenheter, som äro främmande för de runt omkring boende esterna, eller som endast sällan påträffas hos dessa. Om dessa enstaka företeelser skulle jag härnadan vilja lämna några meddelanden.

En del av det i denna undersökning förekommande etnografiska materialet har undertecknad samlat under flera somrars resor kors och tvärs över Dagö. De samlade uppteckningarna förvaras i Eesti Rahva Muuseum. Det övriga materialet härrör ur äldre källor.

Vi förbigå här alla de exponenter för den materiella kulturen, som väl äro typiskt skandinaviska, men som kommit att bli utmärkande för hela Dagö, såsom hattar, riar (ryor), säppler (brudkronor), surmackar (sura korvar) tallharpar (tallharpor), rimer (kalendrar i form av trästavar) o. s. v. I vilken grad svenskan påverkat Dagöesternas språk har P. A r i s t e visat i undersökningen "Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles" (Estlandssvenska lånord i estniskan), Tartu 1933, men någon översikt av det inflytande, som den svenska materiella kulturen utövat, finnes icke. Säkerligen ha många spår av påverkan från den svenska materiella kulturen för alltid gått förlorade i och med den gamla kulturens försvinnande. Det estniska motinflytandet på Dagösvenskarna har likaså varit anmärkningsvärt stort.

När man går genom skogsområdet i riktning från Kärddla mot Reigi möter man ofta en typ av människor, som ej är vanlig bland esterna och ej heller bland Dagöborna. Särskilt i Reigi ser man en del mycket blonda och blåögda män och kvinnor, vilkas ut-

²⁾ Se även *Svio-Estonica* II, s. 44.

seende vittnar om en rent nordisk härstamning. Reigibornas blondhet har även väckt uppseende bland invånarna i de övriga socknarna på Dagö, vilka kalla dem "koldselöuamehed", d. v. s. männen med det rödgula skägget.

Karakteristiska för varje folk äro dess folkdräkter. Man skulle kunna antaga, att Reigisvenskarna på sin tid skilde sig från de övriga Dagöborna vad dräkten beträffar, så mycket mer som alla estlandssvenskar äro kända för konservatism i fråga om sina folkdräkter. De senaste lokala uppgifterna förneka emellertid till största delen, att i detta hänseende någon mera påfallande skillnad rådde mellan ester och svenskar. Så påstod i Rootsiküla halvsvenskan Ann Alango, över 80 år gammal, att esterna och svenskarna gingo klädda på alldeles samma sätt³⁾. Detsamma försäkrade svenskan Mari Bäckman på Mikaste-Kristi gård, nära 70 år gammal⁴⁾. Likväl för mången uppgift ett annat språk, åtminstone vad somliga dräkter beträffar. Svenskan Anna Börjer, över 70 år gammal, sade, att både ester och svenskar voro likadant klädda, skillnaden var blott, att de svenska kvinnornas kjolar hade livligare färger. Om en kvinna kom på gatan, kunde man av kjolens randning strax se, om hon var estniska eller svenska⁵⁾. Vari skillnaden ytterligare bestod, kom man emellertid ej ihåg. Tyvärr har ej heller Russwurm givit någon utförligare beskrivning på skillnaden mellan dräkterna, fastän denna skillnad på hans tid måste ha framträtt klarare. I Eibofolke II, s. 59 finna vi endast en beskrivning på ett slags huvudbonad, vilken ej förekommer bland Dagöesterna: "Zu Hause tragen sie ein rothes Mützchen, mit einem Rande von schwarzem Schaffell oder schwarzer zottig gestrickter Wolle, r ê l û a." R e l u a eller l u a är en bekant estlandssvensk kvinnohuvudbonad, vilken registrerats även på Ormsö (Wormsi), Nuckö (Noarootsi), Rågöarna (Pakri), Risti och Gammalsvenskby⁶⁾. Ett annat intressant plagg, som varken de nu levande sista svenskarna eller de omkringboende esterna känna till eller komma ihåg, är en jackliknande överrock, om vilken Russwurm berättar: "Früher zogen die Mädchen in Kertel über das Oberhemd noch eine kleine J a c k e ohne Ärmel von

³⁾ Eesti Rahva Muuseum (= ERM), EA 18, 410.

⁴⁾ ERM, EA, 15, 325.

⁵⁾ ERM, EA, 18, 422.

⁶⁾ Freudenthal — Vendell: Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna, Helsingfors 1886.

rothem Wollenzeug oben am Halse mit bunter Wolle, kleinen Perlen und Goldfäden ausgenäht und mit Flittern (litrar) und Messingsblättchen besetzt⁷⁾.

Dagöesterna ha väl känt till en ärmlös överrock — ”kehakuub” (‘livrock’) — som bars om sommaren, men den var märkbart längre och brunsvart till färgen. Vidare har Russwurm en del upplysningar att ge om skodonen: “Die Männer im Dorfe Röiks haben fast ganz ehstnische Tracht. Abweichend von den Ehsten Dagös tragen sie meistens Passeln, skäer, haben aber zum Theil auch die dicken ledernen Schuhe mit Hufeisen, skuar von ihnen angenommen⁸⁾).

Samme författare nämner på ett annat ställe, att de Dagösvenska brudarna på hans tid buro skäer (att slags snörtofflor) på fötterna. Häri måste man se något för svenskarna säreget, ty Dagöesterna buro överhuvudtaget sällan skäer och aldrig någonsin till bröllopsdräkt. Esternas skor voro av hemgarvat läder med sydda sulor.

De här uppräknade egenheterna i Dagösvenskarnas klädsel äro de enda kända. På andra platser var klädedräkten den för hela Dagö typiska, vilket framgår av den här reproducerade avbildningen av Schlichtings akvarell (fig. 2).

Bättre bevarade äro de egendomligheter, som utmärkte svensk-områdenas hushåll. I främsta rummet kan man här nämna mjölkningen av fåren och den av fårmjolk eller komjolk beredda osten. Man talar ännu överallt på Dagö om att svenskarna i Reigitrakten i forna tider ystat ost av fårmjolk. Numera lära de likväl ej göra det längre och det förefaller, som om ystningen försvunnit för någon tid sedan. Detta födoämne förekom ganska allmänt hos de vid kusten boende svenskarna och gör det delvis ännu. Mare Oga, en av de sista svenskarna, berättade följande. Förr i världen beredde man ost — på Dagösvenska ust, bestämd form usten — av fårmjolk. Tackorna skildes på kvällen från lammen och mjölkades på morgonen. Byns odygdiga pojkar gingo om natten omkring och letade rätt på lammen samt släppte in dem till tackorna. Hur osten bereddes, visste ej berättarskan, då på hennes tid ystningen redan var ur modet. Hennes några tiotal år äldre bror hade emellertid hjälpt till att släppa in lammen till tackorna. Nu förekom ej längre någon

⁷⁾ Russwurm, a. a. 2, s. 61.

⁸⁾ Russwurm, a. a. 2, s. 59.

Fig. 2. Dagösvenskar. Efter en akvarell av E. H. Schlichting 1852.
Hiiu rootslasi. E. H. Schlichting'i akvarelli (1852) järgi.

ostberedning i hemmen i Reigitrakten⁹⁾. Även av komjolk beredde man förr i världen ost, tillfogade Mare en annan gång¹⁰⁾.

En annan uppgift om fårmjölakens användning härrör från Anna Börjer: "Mor mjölkade ännu får. Tackorna skildes på kvällen från lammen och mjölkades på morgonen. Mjölken användes till soppa." Om ostberedning av fårmjolk visste berätterskan ingenting. Man beredde väl ostmjolk hemma men av komjolk. Om denna ost kom berätterskan endast ihåg, att den var rund¹¹⁾. Russwurm omnämner ej någon användning av fårmjolk hos Dagösvenskarerna. Däremot omtalar han, att den förekommer på Rågöarna och Nuckö: "In Rogö und Nuckö macht man aus Schafmilch Käse, die in viereckige Formen gepresst und dann geräuchert werden."¹²⁾. På Russwurms tid hade ostberedningen bland Dagösvenskarna redan minskats så starkt, att han ej nämner den. Man måste antaga, att ostberedningen försvunnit för åtminstone 70 år sedan. Man återger endast, vad man hört berättas, ty ingen enda av de nu levande Dagösvenskarna har själv sett osten eller vet hur den bereddes. Man kan likväl antaga, att Dagösvenskarnas ost hade samma form som osten hos de övriga estlandssvenskarna. Fig. 3 visar den runda osten på Rågöarna.

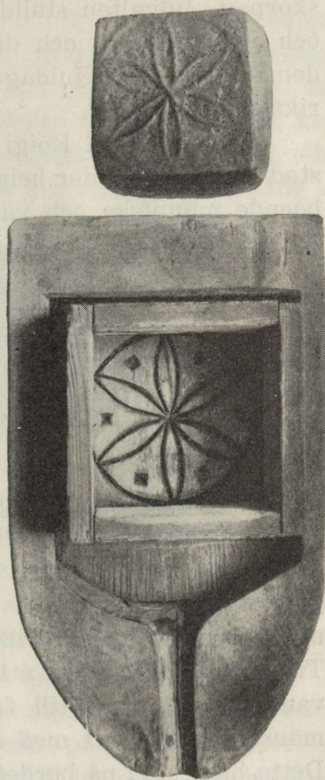

Fig. 3.

En annan rent svensk företeelse inom det dagösvenska hushållet är j u l g a l t e n. Om denna har J. M a n n i n e n redan utförligt skrivit¹³⁾. "Medan bröden på Dagö i gamla tider voro runda,

⁹⁾ ERM, EA, 16, 406.

¹⁰⁾ ERM, EA, 16, 408.

¹¹⁾ ERM, EA, 18, 422 ff.

¹²⁾ Russwurm, a. a. 2, s. 21.

¹³⁾ Album M. J. Eisen 70 a. sünnipäevaks, (Festschrift till M. J. Eisen på 70-årsdagen), Tartu 1927, s. 134 ff.

var julgalten avlång. Man hade givit den formen av en gris, den ena ändan hade dragits ut till ett huvud, medan utbuktningar på sidorna betecknade benens plats. Därpå formade man med fingret i den mjuka degen ett pentagram, och runt om detta tryckte man med fingret eller med en fingerborg in 'bokstäver', så gott man kunde. När brödet bakades i ugnen blevo dessa bokstäver kvar i skorpan. Julgalten ställdes på bordet tillsammans med julmaten och julklapparna, och där stod den under hela helgen. Man åt den först på sista juldagen eller på nyåret" — berättaren kom ej riktigt ihåg vilket.

I Rootsiküla i Rõigi hade man gjort kors i julgalten. Denna stod på bordet under helgen, sedan åt man upp den. Varje i huset boende människa och varje djur fick sitt stycke. Enligt vad en

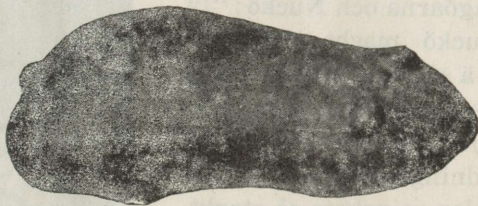

Fig. 4.

annan berättare sade sig ha observerat, ävenledes i Reigi, skall julgalten ha delats ut till familjens medlemmar först på Georgsdagen (23 april). Uppgifterna ha hämtats ur F. Linnus' etnografiska beskrivning av Dagö 1925. Till fullständigande av det ovan sagda kunna vi tillfoga Mare Ogas uppgifter om julbrödet: Till julen bakade man ett särskilt slags bröd. Det var i övrigt ett vanligt bröd, runt till formen, men man försåg det med olika mönster genom att med en fingerborg göra fördjupningar i det. Detta bröd stod på bordet hela julen, först på kyndelsmässodagen skar man sönder det och åt upp det. Brödet kallades på estniska *jõulupoiss* (julpojken), på svenska *julbre*, d. v. s. *julbröd*¹⁴⁾. Från samma Mare har Eesti Rahva Muuseum fått sitt julbröd i form av en gris (fig. 4).

Julgalten förekommer på Dagö endast hos svenskarna. Inte ens den blandade befolkningen i Pihla by känner till särskilda julbröd¹⁵⁾. Seden att baka julbröd höll i sig längre än ostberedningen, men numera är också den försvunnen.

¹⁴⁾ ERM, EA, 18, 423.

¹⁵⁾ ERM, EA, 18, 415.

Att just på det kulinariska området många speciellt svenska särdrag bevarats, är icke överraskande, då alla folk äro konserverativa, när det gäller kosten.

Endast långsamt försvinna också folksederna. Bland Dagö-svenskarna ha påträffats och upptecknats många gamla folkseder, som äro främmande för esterna. En sådan gammal sed är förfärdigandet av j u l b o c k e n. Julbocken är känd även annorstädes på Dagö, men dess huvudort är Reigi, och i Rootsikülas omnejd har den längst hållits i ära. Hur julbocken såg ut, har Mare Oga beskrivit: När om julen julhalm fanns i rummet, kom julbocken in. Julbocken var någon mansperson från gården eller grannskapet. Bocken förfärdigades på det viset, att man tog en hästbåge och band fast horn av halm i dess ena ända och en svans i den andra. Över bågen kastades så ett bockskinn eller ett tygstycke. Mannen gömde sig under täcket och red gränsle över bågen ¹⁶⁾.

Bocken skulle skrämma barnen och hitta på allehanda upptåg. Mera allmänt känd på Dagö var j u l g å s n, vilken även brukade skrämma barnen — populärast var den emellertid just i Rootsiküla. Däremot var det endast svenskarna, som kände till t r e k u n g s - g ä i t e, vilken liknade julbocken, men gick omkring och spökade på trettondagen. Enligt F. Linnus' uppgift gav man geten skedar till öron ¹⁷⁾.

De estniska julbockarna och andra djur, som vid helgerna gingo omkring och skrämde människorna, har G. R ä n k mera ingående behandlat i ovannämnda festskrift till Eisen, s. 147 ff.

En annan svensk sed, som hörde samman med julen var bruket av j u l k o r s e n. I Rootsiküla hade man på julafton julkors på bordet. De voro flätade av halm, nedtill voro de tredelade och upptill hade de formen av ett kors. De nedre grenarna utgingo från olika ställen på stammen, så att korset stod på dem som på ben (大) ¹⁸⁾.

Om julkorsen och andra julseder hos de närboende Ormsöborna har T o m a s G ä r d s t r ö m skrivit i *Budkavlen* 1932 s. 51 ff ¹⁹⁾.

¹⁶⁾ ERM, EA, 18, 399.

¹⁷⁾ ERM, EA, 9, 636.

¹⁸⁾ ERM, EA, 9, 636.

I Eibofolke och i dessförinnan publicerade undersökningar menar Russwurm sig ha funnit ett och annat speciellt svenskt drag i Dagöbröllopen ²⁰). Jämför man emellertid hans undersökningar med senare uppgifter, finner man, att alla de omnämnda bröllossederna äro kända också bland esterna.

REFERAAT.

Hiiu-rootsi etnograafilisi omapärasusi.

Rootslased ja eestlased on elanud Hiiumaal aastasadu teineteise kõrval. Pika kooselu tõttu on kumbki pool andnud teisele rea etnograafilisi mõisteid ja esemeid, nõnda et on arenenud ühine erivärvinguga Hiiu etnograafiline piirkond. Kuigi peaaegu kõik Hiiu rootslased on täiesti eestistunud, on algupärastes rootsi peredes etnograafilise kultuuri languseni säilinud mõningaid puhtrootsi jooni, mida ei tunne eestlased või mis on eestlaste juures haruldased. Niisuguseid erijooni on riietuse alal Kärkla naiste punane käisteta jakk ja Reigis eriline seeliku triipude värvi valik. Peale selle kandsid rootslased üldisemalt pastlaid kui eestlased. Hiiu-rootsi naised kandsid erilist punast peakatet, nagu muud ranniku-rootslasedki. Kuna kõik rahvad on toitluse alal eriti konservatiivsed, nii on rootslasedki teinud juustu ja tarvitanud lamba piima, mida eestlased ei tunne. Säilinud omapärasusi on ka jõulu-leibades. Lõpuks on rootslastel erinevusi jõulu perioodi kommetes (jõulupukk, jõuluhani, jõluristid ja kolmekuninga-kits).

TRÜ Raamatukogu

¹⁹⁾ Se även Russwurm a. a. 2, s. 96.

²⁰⁾ Russwurm, a. a. 2, s. 87.

Äratrükk „Akad. Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatust 1936.“

Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne.

K. Mattieseni tr. o./ü., Tartu 1936.